

Терещенко Г.М.,

кандидат економічних наук,
завідувач відділу фінансових ринків
Науково-дослідного фінансового інституту
Академії фінансового управління
Міністерства фінансів України

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРЕДИТНИХ СПІЛОК В УКРАЇНІ

Розглядаються питання функціонування кредитних спілок в Україні. Досліджено проблеми становлення й розвитку кредитних спілок, а також окреслено перспективи їх діяльності на вітчизняному кредитному ринку.

The author examines the question of functioning credit unions in Ukraine; investigates the problems of forming and development credit unions; and outlines their activities at the domestic credit market.

Однією із проблем функціонування економіки України є нерозвиненість фінансової інфраструктури, що обмежує процес трансформації заощаджень у інвестиції та гальмує економічне зростання. У вітчизняній економіці залучення діловими суб'єктами фінансових ресурсів є дорогим, що зумовлено, зокрема, низьким рівнем розвитку інституційних елементів фінансової інфраструктури, в тому числі небанківських фінансових інститутів. Тому особливого значення нині набуває як кількісне зростання фінансових посередників, так і підвищення ефективності їхньої діяльності; важливо розвивати не тільки банківські установи, а й небанківські фінансові інститути різних видів для забезпечення повноцінного функціонування фінансової інфраструктури, що слугуватиме запорукою економічного зростання. Окреслені проблеми ще більше загострилися в умовах фінансової кризи та кризи банківської системи України. Усе це визначає актуальність і необхідність дослідження питань подальшого розвитку кредитного ринку й, зокрема, функціонування небанківських кредитних установ.

Дослідженню проблеми становлення й розвитку інституту фінансового посередництва в умовах перехідної економіки присвячені праці багатьох вітчизняних науковців: О. Василика, Н. Внукової, Б. Івасіва, В. Корнеєва, М. Крупки, Б. Луціва, І. Лютого, І. Малого, А. Мороза, С. Науменкової, А. Пересади, М. Савлука, В. Ходаківської, В. Шелудько та інших. Утім, в українській економічній літературі ще немає комплексного дослідження функціонування інституту небанківських фінансових посередників. Зокрема, особливої уваги сьогодні потребують проблеми розвитку кредитних спілок в Україні.

В Україні кредитні спілки, незважаючи на те, що після їх відновлення минуло небагато часу, поступово завойовують свою нішу на ринку кредитів населенню. Останніми роками в розвитку таких спілок спостерігаються як позитивні, так і негативні тенденції.

© Терещенко Г.М., 2009

Втім, позитивна динаміка розвитку кредитних спілок унаслідок кризи кредитної системи була зведена нанівець.

Основними негативами в розвитку кредитних спілок є:

— наявність “сірого” сектору, велике число “жевріючих” кредитних спілок, порушення кооперативних принципів у діяльності значної кількості кредитних спілок;

— недосконала структура кредитного портфеля, політика формування та управління активами й пасивами, відповідні процентні ставки, недостатнє впровадження нових видів послуг і ринкових інструментів, відсутність узгодженої довготермінової ринкової стратегії;

— недостатній доступ до дешевих і довгих ресурсів, неналежне сервісне супроводження, відсутність механізмів підтримання фінансової стабільності кредитних спілок та гарантування вкладів їх членів, низький рівень системної інтеграції кредитних спілок у режимі саморегулювання.

Функціонування кредитних спілок ускладнюється також через неврегульованість питань нагляду й контролю їх діяльності. Україн незначними наглядовими функціями наділений Національний банк України, а також Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг.

Як показує світовий досвід, регулюючим органом може бути державна, напівдержавна чи недержавна (об'єднання кредитних спілок) установа. В Україні, згідно із Законом “Про кредитні спілки”, функції з регулювання й нагляду за діяльністю кредитних спілок покладено на спеціально вповноважений орган виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг.

У свою чергу, з огляду на зазначені проблеми доцільно зобов'язати контролюючий орган проводити на підставі звітності розрахункових показників, які характеризують фінансовий стан кредитних спілок і дотримання вимог щодо управління ризиками, та виносити рішення рекомендаційного характеру щодо усунення виявлених проблемних ситуацій. При цьому державний контролюючий орган повинен тісно співпрацювати з Національною асоціацією кредитних спілок України, яка давно працює в даному напрямку та має розроблену методику розрахунку фінансових показників.

Кредитні спілки є неприбутковими організаціями, що підтверджується і світовим досвідом. Адже законодавство більшості країн закріплює за ними статус неприбуткових кредитно-фінансових кооперативів, що цілком відповідає сутності цих установ, які виступають формою взаємодопомоги й самозахисту своїх членів шляхом надання їм фінансово-кредитних послуг.

Останнім часом у розвинутих країнах спостерігається тенденція до більшої універсалізації діяльності кредитних спілок. Зокрема, вони надають брокерські послуги по операціях із цінними паперами, випускають кредитні картки, надають консультації з інвестиційних питань і комерційної діяльності.

У більшості країн кредитні спілки мають право виконувати повний перелік банківських операцій. Наприклад, у США й Канаді кредитні спілки, крім залучення

різних вкладів і видачі кредитів, вкладають кошти в державні та інші високонадійні цінні папери, здійснюють розрахункове обслуговування, виступають агентами з договорів страхування, займаються консультуванням з податкового й фінансового менеджменту, а також виконують безліч послуг нефінансового характеру для своїх членів. Такий широкий перелік послуг, звичайно, сприятливо позначився на кількісному та якісному зростанні кредитних спілок у цих країнах.

Отже кредитні спілки становлять потужну конкуренцію іншим фінансово-кредитним установам. Світовий досвід свідчить, що великі кредитні спілки в конкурентній боротьбі мають переваги перед іншими учасниками грошового ринку. У зв'язку з цим у розвинутих країнах, зокрема у США, дискутується питання позбавлення їх пільг у оподаткуванні. Слід зазначити, що в Канаді кредитні спілки не мають пільг з податку на прибуток. З огляду на це державна підтримка й пільги в оподаткуванні необхідні для невеликих кредитних спілок, які дійсно розв'язують соціально-економічні проблеми на принципах взаємодопомоги й соціально-економічного захисту.

Так, у США доктором філософії Джоном А. Татом було проведено ґрунтовне дослідження щодо пільгового оподаткування кредитних спілок. У ньому було оцінено податкові пільги, які отримують кредитні спілки, досліджено історію галузі, конкурентне середовище тощо¹.

Сьогодні кредитні спілки у США розвиваються досить динамічно, а отже, Федеральне казначейство зазнає податкових втрат. За 2004—2008 роки такі втрати для уряду США становили 12,6 млрд дол. На 10-річний період втрати бюджету оцінюються у 31,3 млрд дол.

Кредитні спілки у Сполучених Штатах користуються податковими пільгами вже понад 70 років. Утім, на сьогодні вони значно розширили свої функції порівняно з минулими роками й успішно конкурують з іншими фінансово-кредитними установами. Як наслідок — кредитні спілки мають конкурентні переваги й більшу дохідність порівняно з іншими кредитними організаціями. Одержуючи вищі прибутки, учасники кредитних спілок перебувають у більш вигідному становищі, ніж акціонери банків. Також відзначається, що обсяги активів кредитних спілок зростають на 25 % більше, ніж у банках.

Підкреслюється, що подальше пільгове оподаткування кредитних спілок сприяє розвитку безподаткових депозитів і кредитів за рахунок інших фінансово-кредитних установ, що, у свою чергу, призводить до значних втрат бюджету. Також слід наголосити, що на відміну від кредитних спілок банки несуть великі витрати на страхування своїх ризиків. Сьогодні спостерігається стійка тенденція до зростання таких спілок, що перебувають у більш вигідних умовах порівняно з банками.

Деякі аналітики стверджують, що пільговий режим оподаткування доцільно зберегти для тих кредитних спілок, які за характером своїх операцій мають неприбутковий статус, або диференціювати ставки податку на прибуток.

¹ <http://www.taxfoundation.org>.

У цілому практика функціонування кредитних спілок у США демонструє, що переважна їх більшість уже не є формою взаємодопомоги й самозахисту їх членів із низьким і середнім рівнем доходів, як це передбачалося.

На підставі зазначеного Джоном А. Татом зроблено висновок про недоцільність збереження пільгового оподаткування для кредитних спілок, скасування якого дасть змогу поповнити Федеральний бюджет США майже на 2 млрд дол. щорічно та змусить кредитні спілки перебувати в рівних умовах з іншими учасниками ринку.

Стосовно України доцільно зауважити, що тут головною проблемою є недосконалість законодавчо-нормативного середовища й закріплення кооперативної природи кредитних спілок. Оптимальним розв'язанням цієї проблеми є внесення до Цивільного кодексу змін, що стосуються основних засад організації кооперативних неприбуткових товариств, а також прийняття нормативної бази, яка регламентувала б окремі моменти діяльності кредитних спілок.

Процес зародження й розвитку кредитних спілок в Україні відбувався великою мірою стихійно. Виникаючи й функціонуючи абсолютно самостійно, кредитні спілки, з одного боку, проводили діяльність, яка не завжди відповідала кооперативним принципам і гарантувала безпеку залучених від членів коштів, а з другого — стикалися з рядом проблем, самостійне розв'язання яких є надто дорогим або взагалі неможливим.

Нагадаємо, що згідно з Концепцією розвитку системи кредитної кооперації, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України, серед найважливіших сучасних проблем розвитку кредитних спілок варто назвати такі:

- недостатній для належного виконання їхніх зобов'язань перед членами рівень капіталізації;
- відсутність діючої інфраструктури фінансової й технічної підтримки ефективної діяльності кредитних спілок;
- відсутність ефективного механізму захисту прав членів кредитних спілок, у тому числі системи гарантування вкладів;
- існування значної кількості кредитних спілок, що у своїй діяльності не дотримуються основних принципів міжнародного кооперативного руху й вимог щодо захисту прав їх членів;
- низький рівень професійної діяльності й технічної оснащеності переважної більшості кредитних спілок.

Для комплексного вирішення питань, які гостро постали перед кредитними спілками, необхідно:

- запровадити на державному й регіональному рівнях системи стабілізації та фінансового оздоровлення кредитних спілок;
- створити систему страхування/гарантування вкладів від фінансових ризиків;
- ініціювати створення бюро кредитних історій для формування єдиної бази позичальників, що надасть можливість знизити частку прострочених і неповернених позик;

— прискорити процес формування потужних асоціацій, діяльність яких сприятиме розробці й запровадженню єдиних правил поведінки на ринку кооперативного кредитування, професійних і технологічних стандартів діяльності, піднесенню іміджу й довіри до кредитних спілок;

— визначити одним із пріоритетних напрямів розвитку організаційної інтеграції формування єдиної саморегульованої організації кредитних спілок у формі всеукраїнської асоціації спілок;

— запровадити жорсткішу систему нагляду й контролю дотримання й виконання основних показників діяльності кредитних спілок; у разі невиконання встановлених нормативів і небажання усунути недоліки запроваджувати санкції та відкривати процедуру поглинання потужнішими спілками, що приведе до природного укрупнення спілок та підвищення їх конкурентоспроможності в майбутньому;

— сформувати установи сервісної інфраструктури, які повинні надавати послуги кредитним спілкам і об'єднаним кредитним спілкам у сфері навчання, консультаційного супроводження, інформаційних технологій, організації доступу до кредитних історій позичальників, мінімізації фінансових ризиків, аудиту, управління ліквідністю.

Що стосується шляхів розв'язання окреслених проблем, то, на думку багатьох науковців, розбудову обслуговуючої інфраструктури кредитної кооперативної системи доцільно починати саме в межах обласних асоціацій, таким чином забезпечуючи їй автономність, гнучкість і доступність для безпосередніх споживачів допоміжних послуг — кредитних спілок. Основними напрямками розбудови допоміжної інфраструктури є створення стабілізаційного фонду, бюро кредитних історій, агенції з роботи із проблемними кредитами, страхової компанії, аудиторського бюро й освітнього центру².

Науковці вважають, що всі запропоновані елементи обслуговуючої інфраструктури є важливими для нормального системного розвитку кредитної кооперації, і кредитних спілок зокрема. Принциповим моментом є доступність послуг допоміжних організацій і закладів для спілок за умови їх членства в обласній асоціації. Наявність серйозних стимулів приєднання спілок до єдиної системи має прискорювати її розвиток і в перспективі привести до входження переважної більшості кредитних спілок до загальнодержавної системи.

Першочерговим завданням у справі розвитку допоміжної структури кредитної кооперації є забезпечення можливості надання фінансової допомоги кредитним спілками шляхом створення стабілізаційного фонду. На даний час в Україні існує два стабілізаційних фонди, кожен із яких створено при загальнодержавній асоціації кредитних спілок: Програма захисту вкладів при ВАКС (Всеукраїнській асоціації кредитних спілок) та Стабілізаційний фонд НАКСУ (Національної асоціації кредитних спілок України). Обидві організації знаходяться в м. Києві та

² *Пожар А.* Формування сервісної інфраструктури системи кредитної кооперації на регіональному рівні // *Світ фінансів.* — 2007. — Вип. 3 (12). — Жовт.

обслуговують, у тому числі, спілки, географічно від них віддалені, що значною мірою ускладнює ефективні взаємовідносини.

Створення регіональних (обласних) стабілізаційних фондів на основі об'єднаних кредитних спілок може значно спростити доступ спілок до фінансової допомоги, а консолідація обласних фондів на загальнодержавному рівні — сприяти ефективному управлінню їх ліквідністю.

Забезпечення населення споживчими, бізнесовими, аграрними та іншими кредитами стикається із проблемою несвоєчасного повернення або взагалі неповернення членами спілок узятих кредитів. Отже, існує потреба у створенні та впровадженні механізму захисту кредитних спілок від збитків, пов'язаних із несвоєчасним поверненням чи неповерненням кредитів. Розв'язання даної проблеми полягає у створенні регіональних, а згодом і загальнодержавної системи ведення кредитних історій позичальників — бюро кредитних історій³.

Відповідно до Закону України “Про організацію формування та обігу кредитних історій”⁴ статутний капітал бюро кредитних історій має бути не менше п'яти мільйонів гривень (ст. 14, п. 3). А загальна сума витрат на відкриття бюро кредитних історій, за підрахунками Канадської програми підтримки кредитних спілок, становить 10—12,5 млн грн. Важко зрозуміти доцільність законодавчо прийнятих норм, оскільки бюро кредитних історій не є фінансовою установою та не має нести відповідальність за фінансовими зобов'язаннями, а лише надавати інформаційні послуги. Тому деякі положення Закону “Про організацію формування та обігу кредитних історій” доцільно привести у відповідність до норм світової практики. Зокрема, мінімальний розмір статутного капіталу бюро кредитних історій не варто встановлювати вище, ніж це передбачено Законом України “Про господарські товариства” для даного виду господарських товариств. Крім того, варто внести зміни до пункту 1 статті 9 Закону “Про організацію формування та обігу кредитних історій”, згідно з яким інформація про позичальника може бути передана до бюро лише за письмової згоди останнього, що взагалі ставить під сумнів сенс створення бюро кредитних історій.

³ Станом на 2007 рік в Україні було зареєстровано чотири бюро кредитних історій: ТОВ “Українське бюро кредитних історій”, ТОВ “Перше всеукраїнське бюро кредитних історій”, ЗАТ “Міжнародне бюро кредитних історій” і ТОВ “Перше бюро кредитних історій”. Так, Українське бюро кредитних історій, створене ПриватБанком, проголошує про володіння понад 10 млн кредитних історій, проте не виконує вимог чинного законодавства, оскільки власником інформації є один банк. Перше бюро кредитних історій позиціонується як бюро, створене спеціально для кредитних спілок, але його власником є страхова компанія, а не система кредитної кооперації. Одним із засновників Міжнародного бюро кредитних історій є НАКСУ, проте зазначене бюро має доступ до даних щодо порівняно невеликої кількості спілок і лише одного комерційного банку (ТАС-Комерцбанк), який не спеціалізується на кредитуванні населення. Крім того, структура і принципи діяльності НАКСУ не відповідають запропонованій вище системі. Перше всеукраїнське бюро кредитних історій володіє 12 млн кредитних історій понад 32-х комерційних банків та є найсильнішим серед своїх конкурентів, але жодним чином не представляє кредитну кооперативну систему України.

⁴ Про організацію формування та обігу кредитних історій: Закон України від 23.06.2005 № 2704-IV // Відомості Верховної Ради. — 2005. — № 32. — Ст. 421.

Паралельно з розробкою запобіжних заходів із боротьби з неповерненням кредитів існує потреба у створенні механізмів боротьби з уже скоєними порушеннями щодо виплати позик недобросовісними позичальниками. Регулярно здійснюючи заходи з повернення проблемних кредитів, спілки змушені витратити чималі кошти на оплату послуг юристів, пошти, судових зборів тощо.

Ефективним способом для істотного скорочення зазначених витрат є делегування повноважень щодо роботи із проблемними кредитами єдиному спеціальному органу — Агенції по роботі із проблемними кредитами.

Ризик втрати наданих у кредит коштів, а також інші ризики, пов'язані з діяльністю кредитної спілки, доцільно мінімізувати шляхом страхування. На нинішньому етапі свого розвитку українські кредитні спілки майже не співпрацюють зі страховими компаніями через низку причин, а саме:

- непристосованість страхових продуктів існуючих компаній до потреб кредитних спілок;
- невідповідні умови співпраці, запропоновані кредитним спілкам страховими компаніями;
- некоректність роботи багатьох вітчизняних страхових компаній;
- необізнаність керівництва більшості кредитних спілок щодо вигід, які надає страхування ризиків.

Між тим страхування кредитними спілками своїх ризиків допомагає покрити збитки, а також збільшити довіру до спілки її дійсних членів та залучити нових.

З огляду на зарубіжний досвід розвиток національного руху кредитних спілок зазвичай характеризується централізованою організацією страхування на загальнодержавному рівні. Кредитна кооперативна система звертається до послуг зарубіжного чи вітчизняного комерційного страховальника або утворює власну страхову компанію, що може мати форму як комерційної структури, так і кооперативу. На початковому етапі розвитку більш поширеним варіантом залучення страхових послуг є співпраця кредитної кооперативної системи з комерційними страховальниками, які мають досвід роботи з кооперативними організаціями, готові враховувати специфіку страхування кредитних кооперативів, а також оплачувати послуги асоціації кредитних спілок як страхового агента. Так, наприклад, 30.03.2007 відбулося відкриття Української страхової компанії кредитних спілок, створеної на кошти страхових компаній TU SKOK Zycie S.A. (страхування життя) й TUW SKOK (страхування майна), які належать до кредитної кооперативної системи Польщі. Доцільною є участь асоціації в капіталі страховальника, що дасть змогу системі кредитної кооперації контролювати зсередини всі параметри договорів страхування, керувати розміщенням зібраних коштів страхових резервів, а страховій компанії — підвищити власну капіталізацію, а також глибше проникнути в даний сегмент ринку.

Як свідчить досвід польської системи ощадно-кредитних кас SKOK, логічним і найефективнішим шляхом задоволення потреби кредитних спілок у страхових

послугах є створення власної спілки взаємного страхування (СВС) кредитної кооперативної системи України. Засновниками і власниками СВС мають стати кредитні спілки, представлені обласними асоціаціями, а також члени кредитних спілок — фізичні й (у майбутньому) юридичні особи.

Страхова установа може бути заснована асоціаціями кредитних спілок у формі як комерційної структури, так і кооперативу, членами якого були б кредитні спілки, їх асоціації, елементи допоміжної інфраструктури, а також окремі члени. Ексклюзивна робота СВС із системою кредитної кооперації характерна для таких країн, як США, Ірландія й Угорщина.

Кооперативна форма організації страхової установи кредитної кооперативної системи має істотні переваги, оскільки залучає кожен кредитну спілку до контролю й управління страхувальником, а також дає можливість кредитним спілкам отримувати проценти за результатами фінансової діяльності страхувальника за рік.

Максимальне задоволення потреб кредитних спілок та їх членів у страхових послугах зумовлює розробку і впровадження спеціалізованих страхових продуктів, а саме: колективного страхування депозитних і додаткових пайових внесків; страхування кредитних спілок від збитків, пов'язаних із нечесною чи некомпетентною поведінкою їхніх працівників; страхування майна кредитних спілок від пожеж, затоплень, крадіжок, пограбувань тощо; страхування цивільної відповідальності кредитних спілок за можливі збитки, завдані членам спілки або іншим особам з вини працівників спілки; страхування кредитів.

Організацію перестрахування доцільно проводити на основі укладення довготермінової угоди з потужним національним чи зарубіжним перестрахувальником. При цьому оптимальним рішенням є співпраця з компаніями, заснованими кредитними спілками інших країн. Так, американське товариство взаємного страхування надає послуги з перестрахування ризиків страховим компаніям кредитних спілок багатьох країн світу.

Підбиваючи підсумок, можна стверджувати, що одним із основних пріоритетів розвитку кредитних спілок в Україні є збереження кооперативного принципу їх функціонування, забезпечення якісного обслуговування членів фінансових кооперативів та якнайшвидше усунення суперечливих моментів у нормативно-правових актах, які регулюють діяльність кредитних спілок.

У свою чергу, з огляду на загальносвітові тенденції розвитку кредитних спілок необхідно запровадити моніторинг їхньої діяльності з метою недопущення впровадження тіньових схем ухилення від оподаткування, що призводить до значних втрат бюджету.